

BEMINDE ONGELOVIGEN

Ander werk van Anne Provoost

Vallen (roman, 1994)

De roos en het zwijn (roman, 1997)

De arkvaarders (roman, 2001)

In de zon kijken (roman, 2007)

Anne Provoost
Bemінде ongelovigen

ATHEÏSTISCH SERMOEN



AMSTERDAM · ANTWERPEN
EM. QUERIDO'S UITGEVERIJ BV
2008

Uitgeverij Querido stelt alles in het werk om op milieuvriendelijke en duurzame wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.



Eerste en tweede druk, 2008

Copyright © 2008 Anne Provoost
Voor overname kunt u zich wenden tot Em. Querido's
Uitgeverij bv, Singel 262, 1016 AC Amsterdam.

Omslag Anneke Germers
Foto auteur Sven van Baarle

ISBN 978 90 214 3400 1 / NUR 323
www.querido.nl
www.anneprovoost.be

Van alle radioprogramma's die ik met het transistortje op mijn aanrecht ontvang, vind ik de 'gastprogramma's', ook wel 'vrije meningen' genoemd of 'uitzendingen door derden', de meest interessante. Het zijn edities van zendgemachtigde levensbeschouwelijke omroepen: de Katholieke, de Humanistisch-Vrijzinnige, de Orthodoxe, de Evangelische of Protestantse, de Israëlitisch Godsdienstige, en misschien binnenkort ook in Vlaanderen de Islamitische. Ze boeien me omdat ze zo heerlijk proberen te overtuigen. Hun intentie is niet, zoals doorgaans op de openbare zender, om aan duiding te doen, maar aan heuse opiniëring. Wat me fascineert is het wegvallen van de gebruikelijke schroomvalligheid. Deze programma's richten zich tot een achterban van gelijkgestemden. Het zijn de laatste programma's waarin men nog praat vanuit een rondborstig gelijk, lekker persuasief, zonder al te veel rekening te houden met mogelijke gevoeligheden van een breder publiek. Ze hebben nog het kaliber van een sermoen. Je krijgt de indruk dat je even bij de ander binnengluurt, het is afluisterradio. Hun agenda wordt niet onderhands aangereikt, maar ligt in het *format* besloten. De toon is zelfverzekerd, maar ik meen toch ook altijd een element van gêne te ontwaren, alsof ze evengoed zeggen: we weten dat we 'te gast' zijn, dus draai gerust de knop om.

Ik draai heel bewust de knop niet om. Ik ben benieuwd. Wat zeggen mensen als ze tot gelijkgezinden spreken? Maar ook: wat zeggen ze als ze er rekening mee houden dat er ook mensen van een andere ge-

zindte meeluisteren, nieuwsgierigen zoals ik, en wat is dan hun argumentatie?

De uitzendingen door derden stillen een honger waar ik mee loop. Wat je confessie is, en waarom, is als gespreksonderwerp al een tijdje uit mijn omgeving verdwenen. Algemeen wordt ervan uitgegaan dat er vrijheid van geloof en van ongeloof is, en dat we elkaar met dat onderwerp verder niet lastigval- len. Zieltjes winnen, of mensen proberen te overtui- gen van een ander gelijk, daar is niemand in mijn kring nog veel mee bezig. Ik zie geen rekrutering van de ene religie door de andere, ook niet tussen gelo- vigen en niet-gelovigen. Niet-gelovigen kijken mee- warig naar gelovigen en omgekeerd, maar er lijkt niet meer die aandrang om elkaar denkbeelden aan te praten. Niet-gelovigen voelen zich tevreden, de oudere generatie van niet-meer-gelovigen misschien zelfs bevrijd. In een algemeen devies van religieuze verdraagzaamheid leidt dat niet tot verdedigen van een gelijk.

Dat kan eigenlijk ook niet anders. Gelovigen in onze contreien zijn tolerant, niet-fanatiek en gene- reus. Ze hebben een milde invulling van hun religi- eus beginsel. Door herdefiniëring hebben ze van hun belijdenis een spiritueel principe gemaakt, en kwa- men zo tot een nieuwe, moderne gestalte van gods- dienstigheid. Hun opvatting is nu veelal dat god geen wezen is dat eist, maar een concept voor wat je niet kunt bevatten, of dat nu verstandelijk is of emotio- neel. God kan zo goed als alles zijn: de individuele af- splitsing van je eigen persoon (Saskia de Coster), een rechter (Jan Siebelink), een soort stuwende kracht

(Christophe Vekeman), een moreel baken in jezelf (Désanne van Brederode), je overleden moeder (Herman Brusselmans)... Wie toch liever een striktere lijn aanhoudt doet dat in stilte, in gesloten gemeenschappen en bewegingen die de nadruk leggen op de aller-individueelste geloofservaring; ook bij hen houdt god zich gedisciplineerd in het hoofd van zijn aanhangers. Kwatongen zien het als een vorm van recuperatie, ze beweren dat de gelovigen de doelpalen zozeer uit elkaar plaatsen dat iedereen wel in het godsdienstige kamp terechtkomt. Zelf vond ik dat oprekken van het terrein altijd vooral toe te juichen. Mooi dat het zo kon, dacht ik, want leidt een brede goal niet vanzelf tot breeddenkendheid?

Niet-gelovigen, de nieuwkomers op het veld, hebben hun positie min of meer ongestoord mogen bevechten. Het is van de tweede schoolstrijd midden vorige eeuw geleden dat er nog harde woorden zijn gevallen. De secularisatie verliep gezapig, allicht ook omdat het katholicisme snel mee ontwikkelde. Of iemand gelovig is of niet heeft nog een invloed op maatschappelijke debatten, maar het is niet langer een breuklijn van grote relevantie.

Echter, recentelijk ontstaat er een druk waar we niet meer op hadden gerekend. Een hoofddocent evolutiebiologie van de universiteit van Utrecht bracht in juli 2007 aan het licht dat de Nederlandse televisieomroep EO alle verwijzingen naar de evolutietheorie uit de BBC-serie *Het leven van zoogdieren* had verwijderd. Begin 2007 werd, opnieuw in Nederland, het boek *Alien* van Marc de Bel en Guy Didelez gecensureerd. Buitenaardse wezens of beschavingen bestaan

niet volgens de Bijbel, dus die titel moest anders. ‘De Bijbel heeft een grote invloed op wat kinderen boven de Moerdijk te lezen krijgen,’ schrijft de journalist in mijn krant droogweg. De vorige Nederlandse minister van Onderwijs en Wetenschappen, Van der Hoeven (CDA), opperde in maart 2005 dat Intelligent Design (of Intelligent Ontwerp) misschien in de scholen kon worden onderwezen. Intelligent Design is verwant aan het creationisme. Het is er een zorgvuldiger doorgedachte en meer genuanceerde versie van, maar het uitgangspunt is hetzelfde: het universum en alles wat zich erin bevindt maken deel uit van een goddelijk plan.

In het voorjaar van 2007 uitte de Raad van Europa haar bezorgdheid. Het werd duidelijk dat het uit de vs overgewaaid gedachtegoed zich ook in Europese landen steeds sneller verspreidt. In het rapport van de Raadscommissie voor Cultuur, Wetenschap en Onderwijs stond te lezen: ‘Als we niet oppassen, bedreigt het creationisme de mensenrechten.’ Aanhangers willen de democratie vervangen door theocratie, zegt het rapport, en op deze ondermijning moet de Raad reageren voor het te laat is. De creationistische verloochening van de wetenschap wordt omschreven als de grootst mogelijke inbreuk op de burger- en mensenrechten. Op allerlei websites en blogs heerst bezorgdheid over de verspreiding van een vier kilogram wegend, duur ogend boek van de Turkse auteur Harun Yahya, *The Atlas of Creation*, waarin de evolutietheorie van Darwin wordt verworpen. Het boek werd ongevraagd afgeleverd in Franse, Belgische, Spaanse, Turkse en Zwitserse onderwijsinstellingen.

De productiviteit van Harun Yahya doet vermoeden dat achter zijn naam een schrijverscollectief schuilgaat, en de omvang van zijn website, met vertalingen in verschillende Europese talen, audioboeken, geraffineerde graphics en assertieve *direct mailings*, wijst op grote financiële draagkracht.

Ik hoor over dit in positie brengen van het creationistische geschut tegenstrijdige theorieën. *The Atlas of Creation* is geschreven door een moslim. De auteur laat zien dat het creationisme zich moeiteloos met het radicale islamisme laat vervlechten. In de vs zegt men dan weer dat christelijk Amerika haar kinderen met het creationisme klaarmaakt voor het gevecht tegen de moslimvijand. Die anomalie is fascinerend. 'Wij moeten ons over dat soort conservatieve krachten geen zorgen maken, dit is Amerika niet,' heb ik mensen in mijn omgeving horen zeggen. Ik ben daar niet zo gerust op. Meer dan in de vs zullen de tegenstrijdige krachten elkaar in Europa treffen. Ze zullen zich tegen elkaar afzetten en elkaar versterken. Het levensbeschouwelijke debat wordt dan een dubbele helix zoals we die kennen van het DNA, een schroef met een meervoudige spiraal: niet meer alleen een discussie tussen orthodoxen en rekkelijken en tussen moslims en christenen, maar ook weer tussen seculieren en gelovigen.

De Britse evolutiebioloog Richard Dawkins krijgt, zo vertelt hij in het voorwoord van een nieuwe editie van zijn bestseller *God als misvatting*, regelmatig het verwijt dat hij predikt voor de reeds bekeerden, voor die balorige groep die twijfelde of toch al niet meer geloofde. Hij antwoordt daarop dat hij vooral vanuit

de vs dankbetuigingen krijgt van mensen die zich gesteund voelen. Veel ongelovigen daar zitten nog in de kast, en hebben zijn aanmoediging nodig om naar buiten te treden. Het debat veroverd daar nu de straat; voordrachten en discussieavonden over atheïsme trekken volle zalen. In Europa ligt de kwestie iets anders. Veel mensen zijn hier al uit de kast, maar we zijn onverschillig. Ik ben er helemaal aan gewend dat ik niet meer hoeft uit te leggen dat ik niet-gelovig ben, en waarom niet. We hebben het er niet meer over, het onderwerp is niet salonfähig. Ik kan me geen gesprek voorstellen waarin iemand zijn god of godverzaking te berde brengt. Velen van ons zijn nu zo lang atheïstisch, sommigen al in de tweede of derde generatie, dat gelovigheid niets meer met ons te maken lijkt te hebben. Maar er zijn tekenen aan de wand dat ik straks toch opnieuw het speelveld op moet, en dat we heel binnenkort ook hier de strijd zullen voeren van Richard Dawkins, Sam Harris en vele anderen in de Angelsaksische landen: die van het atheïstische verweer.

In zowat elk Europees land zien we namelijk een hang naar meer rigide modellen. Extreme denkbeelden gedijen. Stelligheid komt uit vele hoeken op ons af. Een en ander wijst erop dat ze eraan komen, de prefecten van onze geest, zij die geloven dat er zoiets bestaat als een kracht met een voorbeschikking, een project voor u en voor mij, misschien zelfs een uitverkiezing. We zijn er niet klaar voor. Ik heb mensen over zichzelf horen zeggen dat ze gelovig waren omdat ze in buitenaards leven geloofden; en nee, ze geloofden niet in god. Anderen heb ik hun ongelooft

horen verdedigen met behulp van een raadselachtig onderscheid tussen ‘toeval’ en ‘blind toeval’.

Onze omgang met de thema’s van geloof en ongelooft is frivool en ontwijkend, onze argumentatie mist slagkracht en diepgang, vaagheid is troef. We verwarren tolerantie tegenover andersdenkenden met het kritisch onderbouwen van onze eigen opvatting. Een denkgebied dat blijft hangen in gemeenplaatsen maakt zich kwetsbaar, het zal in geen tijd worden veroverd door filosofieën die plausibeler concepten aandragen. Prat gaan op onze verlichting zal niet mogelijk blijven als de groep die profiteert van die verlichting deze niet meer weet te beargumenteren.

We zijn genetisch toegerust om elkaar te overreden. Bij elke omgang met elkaar proberen we, zij het niet altijd openlijk, elkaar te overtuigen van de wijze waarop wij de dingen bekijken. Maar wanneer het onze levensbeschouwelijke gezindte betreft is onze passie zo gering dat er nauwelijks nog sprake is van stellingname. We vertonen ontwijkingsgedrag, op geen enkel moment lijkt geloofsinhoud onze aandacht waard. Desinteresse is de term die hier misschien het beste past. We vinden dat we er met ons verleden van verzuiling en schoolstrijd genoeg over hebben gebakkeleid. Als we ervan uitgaan dat een nieuwe strenggelovigheid bij ons geen voet aan de grond krijgt omdat godsdienst een privé-aangelegenheid is, en we daarover allemaal min of meer hetzelfde denken, maar we hebben het er nooit over, hoe kunnen we dan controleren of dat zo blijft?

Laatst werd ik op mijn fiets rakelings ingehaald door een bestelbusje. Het voertuig raakte me niet, maar bracht me behoorlijk uit mijn baan. Ter hoogte van het stoplicht verderop moest het stilhouden. Ik haastte me om naast het open raam van de chauffeur te gaan staan. Ik vroeg hem waarom hij zo roekeloos reed. De chauffeur, een jonge man, keek me breed glimlachend aan en zei dat ik me geen zorgen hoefde te maken, dat me niets zou overkomen, echt niet: 'God waakt over ons, hij zorgt voor jou en voor mij.' 'Dat kan jij denken,' zei ik, 'maar ik geloof niet in god.' 'Sneeu voor jou,' antwoordde hij, 'maar niet mijn schuld, en ook niet die van God.' Hij stak zijn hand door het raampje omhoog en scheurde de hoek om.

Mijn bizarre reactie is me bijgebleven. Ik zwaaide terug, zo blij was ik dat de jongen doorreed. En niet in de eerste plaats omdat hij, een keer de hoek om, me niet langer van mijn sokken kon rijden. Ik was vooral blij omdat ik met hem de discussie niet hoefde aan te gaan. Ik wist werkelijk niet wat ik had kunnen opperen, behalve herhalen dat ik niet in god geloof. Ze bestaat nog, dacht ik, de voorzienigheid waar ik sinds mijn schooltijd bij de zusters penitenten van Poperinge niet meer van heb gehoord. Dit was vast geen creationist, gewoon een onstuimige jongen die vol was van het goddelijke plan. Maar hij gaf me wel een idee van het soort argumenten waar we straks tegenin moeten gaan. Hier praat ik met mijn vrienden nooit over, ik lees er geen opiniestukken over in mijn krant. Op dit debat ben ik, die doordrongen ben van

de gedachte dat je het anders-zijn van de ander vooral moet omhelzen, niet voorbereid.

De levensbeschouwelijke gesprekken waar ik in de loop van mijn leven echo's van opving, gingen voornamelijk over morele vraagstukken. De gelovige noemde god een 'leidraad', god hielp hem de juiste keuzes te maken. De niet-gelovige begreep niet waarom je daar een god voor nodig had, hij zocht zijn richtsnoer elders. Naarmate onze rechtsvormen rechtvaardiger, democratischer en humaner werden, werden de richtlijnen uit de religieuze boeken in seculiere wetten en universele rechten verwerkt. Om goed en juist te leven was god niet noodzakelijk. Godsdienst kon naar de private sfeer, in publieke kring had je de garantie dat er min of meer naar de regels uit de oude boeken zou worden gehandeld. Gediscussieerd werd er niet langer, over het wel of niet bestaan van god wenste niemand te twisten, dat was immers een kwestie van 'geloof'.

Creationisme en Intelligent Ontwerp hebben dat veranderd. Dat er moraliteit kan zijn zonder godsbeeld wordt nu door de Europese christenen breed aangenomen, maar plotseling is daar weer de god met het plan. Zelfs bij gelovigen die niet de reputatie hebben behoudend te zijn duikt opnieuw zijn beeld op. Mieke van Hecke, directeur-generaal van het Katholiek Onderwijs in Vlaanderen, zegt in augustus 2007 in *Knack Magazine*: 'Soms kan ik op de meest onverwachte momenten God even bedanken, omdat hij mij beschermd heeft. Dat klinkt misschien naïef, maar ik geloof dat hij een plan met mij heeft. Ik doe nogal veel kilometers, en het is wel eens gebeurd

dat ik op het nippertje ontsnapte aan een aanrijding – wel, dan zeg ik meteen: “Dank u!” Omdat zoiets voor mij geen toeval kan zijn.’ Haar woorden zijn niet half zo schrikbarend als de uitlatingen van de jongen in het bestelbusje, maar ze brengen me toch in de war. Als haar god zorgt dat ze niet wordt aangereden, zorgt hij dan ook dat zij niemand aanrijdt? En wat zegt dit over de mensen die wel worden aangereden? Ik ken het antwoord, het staat in Wijsheid 9:13 en ik heb het vele malen gehoord. De wereldliteratuur gonst van de beschrijvingen waarom we niet moeten proberen te begrijpen waar gods wegen ons brengen. Het zou hetzelfde zijn als de ogen opheffen om te kijken naar een licht dat groter is dan de zon. Toch doet Mieke van Hecke uitspraken over gods plan. Is dit – zoals ze zelf zegt – naïviteit, of moet ik er meer achter zoeken?

Het creationisme lijkt me geen denkbeeld dat in de Lage Landen gauw voet aan de grond zal krijgen. Het beweert dat de aarde in zes dagen is geschapen, letterlijk zoals Genesis het stelt. Maar Intelligent Ontwerp is een ander paar mouwen. Het is aan het creationisme rechtstreeks verwant, maar heeft de ruwe kantjes bijgevijld. Het stelt dat de aarde zo oud is als de paleogeologen vertellen, alleen verliep de evolutie al die miljoenen jaren onder de geduldige en intelligente blik van een kracht die de zaken stuurt. De karakteristieken van het heelal zijn zo complex dat ze alleen kunnen worden verklaard als het werk van een ontwerper. Intelligent Ontwerp schuift een godsbeeld naar voren dat op de achtergrond was geraakt en dankzij het creationisme helemaal terug is: de horlogemaker van weleer, de man met het plan.

Het is goed mogelijk dat ik een overgevoeligheid heb ontwikkeld voor de god met intenties en doeleinden. Ik heb een roman geschreven over de zondvloed. Drie jaar lang heb ik me verdiept in een vroeg-Bijbelse eindtijd, en heb ik de catastrofe beschreven vanuit het gezichtspunt van een meisje voor wie geen plaats was op de ark. De god in het verhaal krijgt spijt en besluit zijn schepping te wissen. Dat hij zijn project moet herzien is de schuld van de mensen, ze zijn zo verdorven dat ze het hebben verbruid. Een paar uitverkorenen kunnen hun hachje redden, de rest verdrinkt. Me driehonderd bladzijden lang voorstellen hoe het dat meisje dat moest verdrinken verging was natuurlijk niet erg verkwikkelijk. Misschien bedoelen gelovigen die het hebben over gods plannen dat allemaal niet zo letterlijk, en is de god die je beschermt tegen een auto-ongeluk slechts een beeld om aanvaarding en overgave uit te drukken? Heb ik alleen maar last van een oververhitte fantasie als ik toch graag wil weten welke maat er staat op die god met een plan?

Mijn leven lang heb ik me door de gematigde gelovigen beschut gevoeld. Ze onderstreepten mijn recht om vragen te stellen en hun geloof in twijfel te trekken, voorwaar een bewonderenswaardige houding. Ze waren de buffer tussen mij en de fanatiekelingen, de mensen die mij 'afvallig' noemen. Ze wisten hoe je vanuit een religieus gevoel spreekt, ze waren altijd zo goed in staat om paradoxen te verzoenen. Volgens hun gastprogramma's zagen zij god niet langer zoals in mijn schooltijd als een transcendente wil, maar eerder als een kracht van liefde en schep-

ping. Als atheïst voelde ik me aan hen verwant, hun humanisme was gelijkaardig aan het mijne, ik stelde me graag onder hun voogdij. Ik ging ervan uit dat zij hun conservatieve vleugel door en door kenden en begrepen, dat ze in staat waren om hem terug te fluiten als het nodig was.

De artikelen die in de zomer van 2007 in Vlaamse kranten verschenen over Intelligent Ontwerp hadden dat gevoel van beschutting moeten bevestigen. Na een paar misverstanden over de standpunten van cd&v'ers Luc Van den Brande en Cathy Berx in verband met creationisme op school, werd duidelijk dat zelfs de christelijke politici in Vlaanderen het erover eens blijven dat er een overdwars onderscheid is tussen een wetenschappelijke en een theïstische benadering van een onderzoeksprobleem. Het creationisme als wetenschappelijke toevoeging aan ons curriculum was binnen een paar dagen tijd grondig gekelderd, en ook het Intelligent Ontwerp maakt geen kans om onze biologielessen te halen. *So far so good* dus wat ons onderwijs betreft.

Maar wat is er gebeurd buiten het officiële curriculum? De god met het ontwerp kwam weer erg in de belangstelling. Hebben onze gelovigen hem eveneens ingedeeld bij de mythen en fabels? De directeur-generaal van het Katholiek Onderwijs heeft het nog over een plan gods, dus ik vermoed dat hij toch nog niet is verdwenen. En als Intelligent Ontwerp in de hoofden van onze gelovigen winst boekt, betekent dat dan dat we te maken hebben met een religieuze verstrakking? Is Intelligent Ontwerp een extreme vorm van religie, of is het er het wezen van?

Historisch gezien is Intelligent Ontwerp een progressieve reflex. Meteen nadat Darwins theses verspreid raakten, werd zijn leer door de christenen in het hele Westen verworpen. Het principe van natuurlijke selectie ervoeren de negentiende-eeuwse gelovigen als grillig en wreed, het leek niet op het model van harmonie dat ze van de god uit hun boeken verwachtten. Intelligent Ontwerp bood een uitweg voor de modernisten die wel graag de theorieën van Darwin wilden aannemen. Zij maakten van god een sturende kracht, een hogere intelligentie die – helemaal in de lijn van het harmoniemodel – goed wist waar hij naartoe wilde, ook al was dat voor de mens niet zo duidelijk. Intelligent Ontwerp was in zijn vroegste vorm dus een reactie van theologisch liberalisme. Voor de conservatieven was de ruimdenkendheid van Intelligent Ontwerp ketterij. Vreemd toch dat wat ooit als een progressieve reactie ontstond nu wel duidelijk de indruk wekt van een conservatieve geloofsinvulling?

Gelovigheid lijkt niet iets wat je kunt meten. Toch hoor ik voortdurend dat er een onderscheid wordt gemaakt tussen gematigde vormen van religie en extreme. Maar hoe onderscheid je rekkelijk geloof van streng geloof, en wanneer gaat gematigdheid over in fundamentalisme? In een poging om (on)gelovigheid in kaart te brengen, verdeel ik het levensbeschouwelijke spectrum in schijven. Ik vertrek vanuit de filosofische vraag naar de aard van het universum, en klasseer van 1 tot 10. Op de graden 1 en 2 van mijn reli-giometer staan de niet-gelovigen. Zij zijn *atheïstisch*

en *adeïstisch*. Graad 2 onderscheidt zich van graad 1 omdat een (niet-religieuze) spiritualiteit zijn intrede doet. Daarna komen de agnosten. Ze worden gevolgd door de ietsisten. De vijfde graad is *deïstisch*. Deïsten geloven in een god, maar denken niet dat die god verder over enig vermogen of macht beschikt. Vanaf de zesde graad is iedereen *theïstisch*. In de tiende graad komt de religiositeit potentieel in conflict met de burger- en mensenrechten.

De religiometer maakt duidelijk dat ik gelovig noem wie in supermateriële kracht gelooft. Dat strikte onderscheid voorkomt dat er verwarring is met die andere betekenis van ‘geloven in’: vertrouwen geven, of je hoop stellen op iets, op de toekomst bijvoorbeeld. Verder zal duidelijk zijn dat niet alles wat religie wordt genoemd een hoge graad haalt op de schaal. Het boeddhisme, bijvoorbeeld, doet zich al voor vanaf graad 2. Velen bestempelen het boeddhisme dan ook niet als een godsdienst, maar als een levensfilosofie.

Eerste graad

Je staat in de wereld, maar je hebt op geen enkele manier het gevoel dat je deel uitmaakt van wat je ‘een groter geheel’ zou noemen.

Tweede graad

Je leeft met het gevoel dat je deel uitmaakt van een groter geheel, je voelt verbondenheid, maar je gelooft geen moment dat het grotere geheel afhangt van een kracht die buiten de wetten van de natuurkunde valt. Als in situaties van zogenaamde singula-

riteit de natuurwetten niet meer opgaan, is er voor jou nog altijd geen sprake van iets bovennatuurlijks, wel van andersoortige, aan relativiteit onderhevige natuurwetten.

Derde graad

Je leeft met het gevoel dat je deel uitmaakt van een groter geheel, maar je stelt dat je niet kunt weten of de grootheid die je ervaart binnen of buiten de wetten van de natuurkunde valt.

Vierde graad

Je gelooft dat de grootheid die je ervaart wel degelijk iets is wat de wetten van de natuurkunde overstijgt, maar je noemt het bewust niet 'god' omdat dat begrip te beladen is. Je vindt geen enkel begrip goed genoeg, dus je opteert voor 'iets': 'Er moet toch iets zijn!'

Vijfde graad

Je gelooft dat de grootheid die je ervaart een bovennatuurlijke kracht is. Je noemt die 'God'. 'God' staat buiten de materie en kan alles zijn. Het is een aanwezigheid, meer is er niet van bekend.

Zesde graad

Je gelooft in het bovennatuurlijke. De onstoffelijke kracht van graad 5 is verpersoonlijkt. 'God' bezit menselijke kenmerken. Hij kan liefde voelen, aandacht geven, teleurgesteld zijn, hoop koesteren. Hij is volstrekt onmachtig, maar hij weet wel alles van je want 'de haren op je hoofd zijn geteld'.

Zevende graad

‘God’ is meer dan de aandachtige, verpersoonlijkte aanwezigheid van graad 6. Hij heeft ook plannen met je. Die plannen zijn niet altijd even doorgrondelijk.

Achtste graad

‘God’ heeft niet alleen plannen met jou, hij heeft ook plannen met de wereld en met de andere mensen, met alle andere mensen, of ze nu gelovig zijn of niet. Niets gebeurt zonder zijn betrokkenheid.

Negende graad

‘God’ omschrijft zijn plannen en doelstellingen zo duidelijk dat er wetten en regels uit af te leiden zijn. De meeste wetten en regels betreffen de menselijke ethiek. Verder bepaalt hij je visie op het ontstaan van hemel en aarde, leven en dood, god en mens. Er zijn straffen voorzien voor wie zich niet aan de regels houdt, en beloningen voor wie dat wel doet, zoals er ook straffen zijn voor wie de visie op het universum die wordt voorgeschreven niet aanvaardt, en beloningen voor wie dat wel doet. Je weet niet hoe je later zult worden verloond, maar je gaat ervan uit dat ‘God je niet zal teleurstellen’.

Tiende graad

Omdat ‘God’ zijn doelstellingen op aarde alleen door de mens kan bereiken, zet hij jou in om zijn wetten en regels te openbaren, toe te lichten (‘te spreken in tongen’), te implementeren, af te dwingen. In een doorgeschoten vorm kan dit betekenen dat hij jou als

instrument inschakelt om op te treden wanneer iemand de door ‘God’ voorgeschreven visie en wetten niet aanvaardt.

Door het levensbeschouwelijke spectrum te versnijden wordt het antwoord van Mieke van Hecke inventariseerbaar: haar uitlating bevindt zich op de zevende graad van de religiometer. Graad 7 is het geloof in een aandachtige, zich openbarende supra-kracht die ondoorgrondelijke plannen heeft met individuen. De vraag die ik me als atheïst ogenblikkelijk stel is: hoe houd je een maat op die god met een ontwerp? Gaat graad 7 niet automatisch en onvermijdelijk over in graad 8, en even snel in graad 9? Of anders gesteld: als god een plan heeft met Mieke van Hecke, heeft hij dan niet vanzelf ook een plan met haar gezin? Met het instituut dat ze leidt? Met de aarde waarop ze woont (en dus met mij)?

Ik ging er, merk ik nu, van uit dat de gelovigen in Vlaanderen zich eerder ter hoogte van de vijfde en de zesde graad bevonden. Ik heb in de gastprogramma’s op de radio vooral gehoord over de god die aanwezig is door zijn afwezigheid, de uit zichzelf machteloze god, de god die de mensen nodig heeft omdat hij alleen in de mens gestalte krijgt, helemaal aansluitend bij het Schillebeeckx-discours van de jaren tachtig. De interveniërende god, die vanaf graad 7 verschijnt, lijkt me nogal ontegensprekelijk een verstrakking, een terugkeer naar een compromislozer en conservatiever model. Hij bevindt zich op het hellend vlak naar graad 10.

In de begintijd van onze beschaving, de tijd dat de

mens begon te filosoferen en de godsdiensten ontstonden, gingen de profeten uit van de grens van het kenbare. Ze hulden zich in zwijgzaamheid over wat ze niet konden bevatten, en vonden de vraag naar de aard van het mysterie geen legitieme zoektocht. Maar dat vermogen om met de rug naar het mysterie toe te blijven zitten, zijn de religies in de loop der tijden kwijtgeraakt. Er heeft een bizarre gedaanteverandering plaatsgevonden tussen die begintijd en vandaag. Wat toen onkenbaar was, werd gaandeweg ingevuld. God is vlees geworden, een avatar met een wil, een plan, een project, een focus, een lotsbestemming voor elk van ons. Hij evolueerde van een bestraffende god naar een vaderlijke god, maar steeds met de kenmerken van een persoon. Hij werd een figuur die toekijkt, liefheeft, wikt en weegt, controleert, test, beloont... In het kielzog van zijn persoonsbeschrijving kwamen mantra's en sharia's, theorema's en dogma's, postulaten en leerstellingen. Zijn overdrachtelijke betekenis ging verloren, als concept raakte hij zo ingekleurd dat hij nu zelfs door de ietsisten, de randgelovigen die wel degelijk aannemen dat er zoiets bestaat als een extramateriële kracht, wordt geweerd.

We staan aan de vooravond van hete tijden. De verandering van ons klimaat bedreigt alles wat de mensheid heeft verwezenlijkt. Al wie jonger is dan veertig behoort tot een het-kan-zo-niet-langer-generatie. Ze groeiden op na de jaren zeventig en werden groot met waarschuwingen zonder parure: dat de voorraden uitgeput raakten, dat de wereldbevolking te snel groeide. Het begon met autoloze zondagen en eindigde met... tja, hoe eindigde het?

Nooit eerder stond de mensheid als geheel zo dicht bij een situatie van onomkeerbaarheid. Zelfs tijdens de koude oorlog, toen het ook leek alsof een globale vernietiging dichtbij was, bleven we met zijn allen geloven dat de situatie onderhandelbaar was. De Russen hielden ook van hun kinderen, dus met voldoende goede wil zou er wel een oplossing komen. Vandaag is het anders. Met smeltende gletsjers en stijgend zee-water kun je niet marchanderen. De schaarste en de mondiale verhuizingen die ons te wachten staan zouden de volkeren in principe dicht bij elkaar kunnen brengen, maar de kans is groot dat het anders zal uitpakken. Meningsverschillen die nu niet relevant lijken, zullen dat straks wel zijn, elk sluimerend geschil zal op de spits worden gedreven. Door de spanning die zal ontstaan, zal de god met het plan meer en meer in het debat opduiken. Niet-gelovigen zijn dubbel bedreigd: naarmate de planeet aftakelt verliezen we niet alleen onze goede leefomstandigheden, maar wordt ons ook ontnomen wat je onze versie van het hiernamaals zou kunnen noemen. Ons hiernamaals

– we hebben geen ander – ligt in de toekomst, in het geloof dat de volgende generatie beter af zal zijn dan de vorige.

Het samenwerkingsverband dat nodig is om de stormen te doorstaan is voor de atheïsten naar mijn gevoel heel goed realiseerbaar met de gelovigen die zich op de graden 5 en 6 van de religiometer bevinden, misschien zelfs nog met de gelovigen van graad 7. Veel moeilijker wordt het vanaf graaf 8. Vanaf graad 8 word ik, zij het nog zachtjesaan, bij het geloof van anderen betrokken. De god waarin zij geloven heeft immers ook plannen met mij.

De meest problematische samenwerking is die met de gelovigen van graad 10. Daar bevinden zich naast de strenggelovigen ook de dogmatici of fundamentalisten. De kans bestaat dat ik bij hen in conflict-situaties mijn godverzaking zal moeten motiveren. Ik zal met een ernstige motivatie moeten komen, het zal geen moment zijn voor grapjes, dus ik zal niet kunnen zeggen dat ik niet in god geloof omdat ik ook niet in Dionysus geloof, of in het Vliegend Spaghettimonster*. In stormachtige tijden zullen alle identiteiten worden aangescherpt. Het zal zaak zijn voor christenen om uit de buurt te blijven van graad 10 van de religiometer, en voor moslims om zich eruit los te maken.

*Het Vliegend Spaghettimonster is de god van een geloof dat het Vliegend Spaghettimonsterisme genoemd wordt, zie www.venganza.org.

RESPECT... NOT!

In mijn buurt wonen mensen van allerlei gezindte. Mijn burens zijn moslims, gelovige joden, hindoes, animisten, praktiserende katholieken, enzovoort. Ze komen ons regelmatig toelichten wat ze vanwege hun religie doen en laten. Ze vertellen wat bepaalde voorwerpen in hun huis voor hen betekenen en waarom ze zekere spijzen niet nuttigen. Ze geven uitleg over het doorbreken van hun vasten en lichten hun overgangsriten toe. Zelden komt het voor dat zij mij en mijn familie vragen: 'Hoe denken jullie hierover? Op welke manier vullen jullie dit in?' Om een of andere reden verwachten ze niet dat ze daarop een antwoord zullen krijgen. Ongelovigen, vermoeden ze, hebben hier niets tegenover te stellen. Die zijn alleen maar tégen iets.

Ook op andere momenten hoor ik hoe atheïsme wordt gereduceerd tot een omgekeerd geloof, namelijk een geloof in het niets. Bij de gelovige wetenschapper Gerard Bodifée* lees ik dat het wegwijnen van het geloof Europa verzwakt. Vervreemding, zelfdoding en lethargie steken de kop op, zegt hij, want zonder religie is er geen waarachtig menselijk leven. Wat is er gebeurd dat dit beeld heeft geschapen? Hebben ongelovigen te dikwijls gezegd: ik geloof nergens in, ik ben alleen geïnteresseerd in feiten? De leegte die volgens gelovigen ontstaat als je god weghaalt hebben wij atheïsten niet omschreven. We hebben de zaak in het midden gelaten, waardoor zij de afwe-

* Gerard Bodifée, *Weg uit de leegte*, Davidsfonds, 2005.

zigheid hebben kunnen definiëren als een gemis. Op zichzelf is dat geen probleem, ware het niet dat ze ervan lijken uit te gaan dat dit ook een leegte met zich meebrengt, in onze houding, in onze tradities en onze zeden. Omdat we hebben gezegd dat we niet geloven in een superactor die buiten het materiële opereert, heeft men ons materialisten genoemd, een term die neutraal bedoeld is, maar buiten de filosofische context meteen een bedenkelijke betekenis krijgt.

Het woord atheïsme is natuurlijk op zichzelf al problematisch. Grammaticaal is het een negatie van het theïsme. Er is geen woord voor mensen die zich verzetten tegen het geloof in astrologie, reïncarnatie of handlezing, wel voor mensen die zich verzetten tegen het geloof in een god. Dat een woord als atheïsme onontbeerlijk is, bewijst de defensieve positie van waaruit de atheïst vertrekt.

De prominente atheïsten Richard Dawkins en Sam Harris argumenteren in hun boeken hoofdzakelijk tégen het bestaan van een god. Wat we nodig hebben echter is een positief pleidooi. Ik weet wel dat er een levendig humanistisch-vrijzinnig vertoog is waarin de menselijke waarden worden bepleit, maar die argumentatie draait wat amechtig om de hete brij van de godverzaking heen. Mijn atheïsme bevindt zich op graad 2 van de religiometer, mijn bewustzijn geeft mij bij momenten duidelijk de indruk dat ik deel uitmaak van een groter, ongrijpbaar geheel. Ik hoef maar een Toscaanse heuvel te overschouwen, in een concertzaal te gaan zitten, mijn geliefde in de armen te nemen, en de haartjes in mijn nek gaan overeind staan. Dat mijn kippenvel op cru-

ciale momenten meer is dan een lichamelijke reactie, en dat er iets is waar ik kracht uit put, wat me groter maakt dan mezelf en me in vervoering brengt, is een intuïtief aanvoelen dat ik me als atheïst niet meteen uit handen wil laten slaan. Hoewel op de religiometer de atheïsten in twee verschillende graden zijn opgedeeld, vermoed ik dat het uitzonderingen zijn die nooit deze gevoelens van zelfontstijging ervaren.

Al sinds het begin der tijden worstelt de mens met zijn bevattingsvermogen. Dat heeft hij te danken aan een in zijn cortex huizend zelfbewustzijn. Hij beseft dat hij sommige dingen begrijpt, maar weet ook dat hij heel wat niet begrijpt. Hoe meer hij zich ontwikkelt, hoe navranter de grenzen van zijn denkkracht zich aftekenen. Voor elk nieuw inzicht dat hij krijgt, ontstaan er tientallen nieuwe vragen. Het maakt hem ongedurig en nijver.

Het millennium voor Christus was bij uitstek het tijdperk waarin men zocht naar antwoorden op dat besef, de periode die de Duitse metafysicus Karl Jaspers de *Axenzeit* noemt. In die tijd ontstonden de grote wereldreligies waar de mensheid zich tot vandaag op verlaat: taoïsme en confucianisme in China, boeddhisme en hindoeïsme in India, monotheïsme in het Tweestromenland en rationalisme in het Middellandse-Zeegebied. Alle filosofeerden ze over de onbevattelijkheid. Weerstaan aan de behoefte om dat onbevattelijke te benoemen was niet eenvoudig. Er werden termen gezocht, en beelden die velen konden begrijpen. Men noemde het god, of een andere, al dan niet gepersonifieerde entiteit. De naam en de karakteristieken van de entiteit waren historisch en

geografisch bepaald. De als godheid gelabelde hogere kracht diende drie belangrijke doelen: hij bood een ethische leidraad voor het leven van alledag, verklaarde de vraagstukken over de kosmos en de plaats van de mens erin, en legde uit hoe het kwam dat we op een dag moeten sterven.

En toen kwamen wij, de atheïsten, antitheïsten, de vrijzinnigen, de niet-gelovigen, de seculieren, de humanisten, de heidenen, de vrijdenkers, som ze maar op, alle benamingen die we elkaar en onszelf hebben toegedicht. Ook voor ons valt alles wat we ervaren uit elkaar in twee helften: een verklaarbare en een onverklaarbare. Net als iedereen kijken wij tegen het onbekende en onbegrijpelijke aan. Wij beslissen het niet god te noemen. De struikblok zit voor ons met name hier: omdat gelovigen per se willen begrijpen hoe zo iets complex als leven aan het begin der tijden is kunnen ontstaan, laten ze dat allereerste, allereenvoudigste begin, waarin cellen zich op een dag deelden, voorafgaan door iets wat miljoenen keren complexer is dan die eerste celdeling, namelijk een bovennatuurlijke, ongeschapen god.

De atheïstische levensbeschouwing komt laat in de geschiedenis. Er is heel wat gebeurd sinds die jaren voor Christus. De wiskunde, de fysica, de neurologie en alle andere wetenschappen maakten onvoorstelbare vorderingen. Toch heeft de vooruitgang het basisgevoel dat onze cortex voortbrengt niet kunnen wegnemen, en blijven ook wij met belangrijke vragen zitten: *Hoe ziet het universum eruit?*² en: *Hoe moet ik leven?*³

Rond de tweede vraag hebben we ondertussen al een onderbouwde argumentatie klaar, maar voor de eerste vraag moet de atheïst zijn betoog nog voorbereiden. Ook als er niemand grote bewegingen maakt, gaat alles toch steeds vooruit; de wereld verandert tijdens onze slaap. Er zijn miljarden mensen op de aardbol met een duidelijk omljnd godsbeeld. Ze zijn numeriek in de meerderheid en kunnen hun levensbeschouwing wel degelijk verdedigen. Door de migratie van volkeren zullen de vragen nog groter worden, en steeds ingewikkelder. Altijd opnieuw zal de vraag wie of wat god is worden getwijnd in de vraag naar wat een goed mens is. Er komen mensen die heel doorknede argumenten hebben. Als wij daar niets tegenover kunnen zetten, zal hun denkwijze het overtuigendst klinken.

‘Was het geen moslimjongen?’ vragen mijn vrienden me als ik vertel van de onstuimige chauffeur in zijn bestelbusje. Hij had mooie donkere ogen, herinner ik me, dus was hij misschien wel van Noord-Afrikaanse origine. Naar zijn geloofsovertuiging heb ik hem niet gevraagd. Want maakt het iets uit voor de besognes waar ik mee loop? Of we het hebben over *qadar* of goddelijke voorzienigheid, het probleem van mij en mijn omgeving blijft hetzelfde: we hebben geen argumentatie klaar.

We zien hoe momenteel het debat in de vs verloopt. Daar staan de deïsten en de theïsten tegenover de atheïsten, zelfs tegenover de antitheïsten. Ik heb naar de lezingen geluisterd, de boeken van de atheïstische pleitbezorger Sam Harris en anderen gelezen, maar de manier waarop zij de discussie voeren lijkt

me niet meteen het model dat we hier moeten navolgen. Het dispuut dat zij voeren gaat over de vraag of er al dan niet een god is, en dus over wie er gelijk heeft. Opnieuw is het een discussie die de uitersten uit elkaar drijft, een welles nietes, het oude discours van ‘wij’ versus ‘zij’. Dat kan natuurlijk niet anders. Als je stelt dat niet kunnen bewijzen dat god niet bestaat hetzelfde is als niet kunnen bewijzen dat de tandenfee niet bestaat, dan is de argumentatie *an sich* al vernederend. Je belandt meteen in de sfeer van het veroordelen en van het affronteren. Er moet een betere uitleg zijn bij onze godverzaking, een die uitdaagt maar niet op zielen trapt. Zeker in de gelovige moslimgemeenschappen hier in het Westen hebben we te maken met mensen die zich vanuit hun minderheidspositie al onzeker en bijgevolg bedreigd voelen, maar misschien is dat bij andere gelovigen ook het geval.

Moeten we te rade gaan bij de agnostici? Allicht bereiden zij in hun rangen ook het discours voor. Hun argumentatie is nogal summier. Het agnosticisme zegt dat je niet kan weten of er een superactor bestaat, het houdt dus rekening met de mogelijkheid dat hij bestaat. Voor de agnosten geen radicale godverzaking, maar verder ook geen grote redenties. Een goed betoog heeft een opbouw nodig, alleen maar stellen dat je niet kunt weten voldoet mij niet. Dan maar wijsheid zoeken bij het ietsisme? Er moet toch ‘iets’ zijn, hoor ik die mensen zeggen, waarbij ze zich distantiëren van de mogelijkheid dat er ‘niets’ is. Hoe bakenen zij zichzelf af van de groter wordende druk van de nieuwe schriftgeleerden en de uit ande-

re landen overwaaierende strenggelovigheid? Hebben zij duidelijke argumenten waar wij iets van kunnen leren?

Bij elk probleem dat je tegemoet treedt heb je de keuze: je kunt de oplossing zoeken bij de tegenpartij of bij jezelf. Ik ga niet het werk van Sam Harris, Richard Dawkins, Daniel Dennett, Christopher Hitchens en de andere zich in de Angelsaksische landen roerende denkers overdoen, ik ben niet van plan om zoals zij tegen een onderbouwd concept van god in te gaan. Interessanter lijkt het me om te zoeken wat atheïsten van hun kant kunnen ondernemen om te vermijden dat de situatie polariseert. Het beeld van de antropomorfe god van de middelste graden op de religiometer wil ik niet de wereld uit, het is waardevol en het is me vanwege mijn mild-katholieke opvoeding dierbaar. Doeltreffender lijkt het mij me af te vragen of er iets is wat we tegenover die god kunnen zetten. Wat hebben atheïsten in de aanbidding, hoe zetten wij ons gedachtegoed op de agenda?

Misschien, heb ik gedacht, hebben we een nieuwe stelligheid nodig. Harris en Dawkins hebben aplomb. Hun aanpak heeft vele ogen geopend, maar heeft ook geleid tot polarisatie. Wat wij hier bij ons nodig hebben is niet dat agressief atheïsme dat zich uitslooft in bewijzen. De stelligheid waarnaar ik op zoek wil is die van de zelfdefiniëring, weg van die bedenkelijke definitie van atheïsme die anderen ons hebben gegeven, en terug naar de ongeschondenheid van het niet-gelovig zijn. De levensbeschouwelijke vaagheid om me heen doet me verlangen naar goddeloze vastbeslotenheid, en meer strengheid in de athe-

istische leer. Niet vanuit een atheïstisch fundamentalisme dat de godsdienst wil afschaffen, maar in de hoop dat je door het atheïsme een mooi, welriekend aura te verlenen, je vanzelf aanhang verwerft. Wat een verademing moet het zijn, denk ik dan, voluit en radicaal te kunnen praten vanuit je eigen kamp, een sermoen af te steken, een heus pamflet te schrijven, daar ‘zendgemachtigd’ voor te zijn. Niet met de bedoeling te krenken, maar evengoed onomwonden en zelfbewust, en natuurlijk altijd met een zekere gène, en met tussen de regels de boodschap: ‘Draai gerust de knop om.’

Zo komt het dat ik tegen een uur of zeven ’s avonds de transistor op mijn aanrecht aanzet. Ik heb geen argumenten, zij lijken er zo veel te hebben. De christelijke gelovigen hebben een heldere apologie waarmee ze elkaar en hun kinderen overtuigen van wat ze de blijde boodschap noemen, maar wat is de blijde boodschap van de atheïsten? Hoe formuleer je een levensbeschouwelijke bewering, hoe onderbouw je een metafysische overtuiging? Houden we er nog een voorondersteld gelijk op na, of is het ingeslapen, weggestopt bij ‘derden’ die alleen nu en dan te gast zijn, een halfuurtje tijdens het avondeten, op een moment dat niemand luistert?

GASTPROGRAMMA



Bemінде ongelovigen,

Hebt u in uw leven ook zo nu en dan te maken met verrukking? Verrukking wordt door de Engelsen *awe* genoemd, een prachtig woord omdat het rijmt op de uitroep *Ooh!* Ik beleef dit gevoel regelmatig; de ervaring is me zo dierbaar dat ik steevast probeer te vinden wat het heeft veroorzaakt. Dikwijls heeft het te maken met inzicht: een verrassend verband dat wordt gelegd, brainwaves die me overvallen, momenten van inspiratie en geestdrift, vormen en lijnen die dusdanig zijn geschikt dat ik ze ‘mooi’ vind, klanken en toonhoogten die in een patroon zijn geplaatst waardoor ze als vingers over mijn rug lopen. Maar de belangrijkste *trigger* is, merk ik, mijn verwondering over wat ik niet kan vatten: gedachten aan eindigheid en eindeloosheid, de confrontatie met groottes, breedtes en dieptes die ik niet overzie, vragen naar zin en besef van nietigheid... In mijn atheïstische bestaan gonst het van de zaken die te raadselachtig zijn voor mijn kleine verstand.

Al duizenden jaren lang zoeken we als mensheid naar manieren om dat mysterieuze te omschrijven. Altijd maar proberen we beelden te vinden voor het onbeschrijfbare, hele colonnes *simulacra* zijn aan onze creatieve geesten ontsproten. Elk boek, elk doek, elk artefact is een poging daartoe. Vroeg in de tijd al hebben we de vraag gesteld naar schoonheid en troost, en we kwamen uit bij steeds dezelfde gebieden: de religie en de kunst. Religie en kunst zijn onze

antwoorden op het besef dat alles om ons heen uiteenvalt in twee ongelijke helften: een peilbare en een onpeilbare.

Tegenwoordig beschikken we over betere beelden dan vroeger om over dat besef te praten. De kunstmatige intelligentie is via de computer in ons leven gekomen. Eindelijk een artefact dat de vergelijking met onze hersenen kan doorstaan: aaneenschakelingen van begrippen en gedachten die associatief steeds nieuwe begrippen en gedachten oproepen, met eindeloze doorklikmogelijkheid. De gelijkenis met onze hersenen is gebrekkig, want een pc heeft geen bewustzijn, maar wie vandaag de beperking van zijn bevattingvermogen wil omschrijven, heeft een glasheldere metafoor aan de uitroep: ‘Mijn harde schijf is te klein!’

Een kwestie die de computer nooit stelt is: wat valt er buiten het vermogen van mijn harde schijf, en hoe zal ik het noemen? Als aan de pc te veel gevraagd wordt, of als hij iets te verwerken krijgt wat voor hem te groot is, geeft hij een foutmelding, en verschijnt het woord `ERROR` op het scherm. De pc doet geen poging om voorbij zijn grenzen te definiëren, laat staan een oordeel te geven over wat buiten zijn bereik ligt. Hij plooit zich, voegt zich naar de onvolkomenheid van zijn hardware. Wij mensen lijken doordrongen van de gedachte dat het niet kunnen kennen, het niet kunnen benoemen, vanzelf tot een teleurstelling of een ontgoocheling leidt. De pc kent dat gevoel niet. Het menselijk denken is vele malen complexer dan dat van de computer, maar dit neemt niet weg dat we van artificiële intelligentie iets kunnen leren: het

niet-kennen neutraler invullen, en ophouden het te zien als een falen of een gebrek.

Toen Christopher Columbus voet aan wal zette op de kusten van Amerika, noemde hij de inlanders die hem begroetten indianen. Er was een upgrade van zijn harde schijf nodig om te begrijpen dat er een nieuw continent in zijn wereldbeeld was verschenen. De reflex van Columbus is menselijk: we benoemen alvast omdat we denken dat we zonder woord niet aan het concept kunnen denken. Het lijkt alsof ons brein zich liever vergist dan te wachten met etiketteren. Benoemen is onze *tic nerveux*, we doen het lukraak, de ontmanteling van onze begrippen gebeurt achteraf, als duidelijk wordt dat we dwalen.

We bevinden ons aan de vooravond van hete tijden, beminde ongelovigen. De nieuwe schriftgeleerden staan klaar om de ruimte die wij openlaten met woorden te vullen. Er is behoefte aan een atheïstische missie, een stappenplan van het niet-geloof. We moeten een herstelprogramma opzetten met als eerste streefdoel: we laten met meer vastbeslotenheid onaangeroerd wat we toch niet kunnen bevatten. Het uitstel van het benoemen is voor de mens geen natuurlijke reflex, maar het is een vaardigheid die men kan verwerven. Door met de gelatenheid van een computerschijf de grens te aanvaarden, en niet altijd meteen te verklaren en te benoemen, rekken we ons vermogen op om hier genoeg mee te nemen. We leren rekening te houden met de afgrond, vrij van appreciatie te luisteren naar de oorverdovende stilte die uit de *gorge* opstijgt, de Rubicon te overschouwen zonder hoop of wanhoop, zonder illusies, zonder gro-

te of kleine verwachtingen, en zonder vertigo...

Wie besluit om alles wat zich voorbij de *ERROR* bevindt 'iets' te noemen, en zich aansluit bij het 'ietsisme', bevestigt mijn premisse: dat we een niet te stuiten aandrang voelen om te benoemen, ook de dingen waar we niets van af weten. De benaming hekelt natuurlijk het deficit. We weten er werkelijk níets van, dus noemen we het 'iets'. Met minder dan een woord voor dat alles wat ook niets kan zijn, kunnen we dus blijkbaar niet om. Hoe differentiëren de ietsisten zich dan nog van de mensen die geloven in een god? En als er dan toch iets supramaterieels is, wat belet hen dan om het god te noemen?

Hoogleraar kerkelijk recht aan de *K.U. Leuven* Rik Torfs vergelijkt gelovig zijn met het hijsen van de witte vlag: het vraagt overgave. Wij atheïsten zeggen: het aanvaarden van de grens van het kunnen begrijpen en benoemen, het leven met de *ERROR*, dát vraagt overgave. Rede en overgave sluiten elkaar niet uit, het redelijke aan de rede is juist dat ze haar grenzen onderkent. Stelt dit de mens centraal, zoals zo dikwijls over het atheïsme wordt beweerd? Nee, het laat de beperking van de mens zien, en doet aanspraak op het vermogen van de mens om hiermee genoeg te nemen.

De gelovige vindt troost en hoop in wat voorbij de *ERROR* ligt, de atheïst kijkt neutraler naar dat onkenbare. Hij verwacht niet voorbij de grens van zijn bevattingsvermogen een troostende extramateriële entiteit te vinden. Hij voelt geen behoefte om tegenover zijn feilbaarheid een onfeilbare macht te zetten. Het betekent niet dat de atheïst naast zijn schoenen loopt.

Ik ken er geen enkele die niet weet dat wat voorbij de `ERROR` ligt altijd aanzienlijker en weidser zal zijn dan wat zijn *harddisk* ooit vermag. Zijn troost en hoop put hij uit de verwachting dat hij aan de grens kan morrelen, kleine upgrades kan verwerven door zijn kennis en inzicht steeds verder te ontwikkelen, en uit de verwachting dat hij op die manier altijd weer terrein kan winnen. Een vooruitzicht op een opwaardering stemt hem optimistisch, een verbeterde notie verschaft hem vreugde. Het zijn preludes van hogere stadia van welbehagen die de atheïst kent als ieder ander: bekoring, vervoering, trance, extase, alles wat de haartjes in je nek overeind doet staan.

Maar door het beeld van de witte vlag te gebruiken geeft Rik Torfs heel precies aan hoe groot de verwantschap is tussen de gelovige en de niet-gelovige. Waar onze kennis tekortschiet hebben we maar één verweer, en dat is onze verbeelding. In de taal gaan we op zoek naar beelden, en beelden kunnen we oproepen met taal. We weten dat die beelden niets zeggen over een empirische werkelijkheid, maar vooral iets aangeven van wat aan ons appelleert. Met een nauwkeurig opgebouwde zin, waarin we niet pretenderen te weten waarover we het hebben, maar waarin we met raak gekozen woorden om ons onderwerp heen cirkelen, treffen we vaak met meer impact ons doel. In plaats van een concept met woorden dichterbij te halen, creëren we afstand, zorgen we voor een palissade tussen wat je kunt benoemen en het onzeggbare. We hanteren de metafoor, vullen in door leemtes te laten ontstaan. Wanneer we dat doen, zijn we dikwijls met iets artistieks bezig: we worden poë-

tisch, of we schilderen, we zingen of musiceren. Dit is wat de kunstvormen voor ons doen: ze hebben respect voor de afgrond, voor de ERROR van onze harde schijf. Lang voor we er een woord voor hebben, plaatsten ze een concept in ons brein.

Elke poging om met een klank, een beeld, een woord iets te omschrijven wat niet in klanken, beelden of woorden te vangen is, maakt van de mens een prediker: hij legt getuigenis af van zijn onmacht om over het onpeilbare iets te zeggen. De keuze van de gelovigen om het onkenbare 'god' te noemen is een literaire keuze, het is het zoeken naar een woord voor iets waar je zo weinig van af weet dat alleen het woord overblijft. Het aanwijzen met de term 'god' is een poging om een beeld te vinden. Het is net als vele andere een concept dat niet beschrijft maar ontwijkt: 'In den beginne was het Woord en het Woord was bij God en het Woord was God. Dit was in den beginne bij God. Alle dingen zijn door het Woord geworden en zonder dit is geen ding geworden, dat geworden is.' (Johannes 1:1-4).

Religie is kunst, het is een van de vele manieren om de verbeelding in te schakelen bij datgene waar ons inbeeldingsvermogen niet kan komen. Of we nu atheïsten zijn of agnosten, ietsisten of gematigde gelovigen, we zoeken ieder op onze eigen manier naar metaforen. Welke beeldspraak we hanteren, hoe we onze verbeelding inzetten voor wat we ons niet kunnen inbeelden, is niet de kwestie. Allen zoeken we vooral een middel om niet waanzinnig te worden in de kosmos. De niet-gelovige put overwegend hoop uit wat er zich voor de grens van het kenbare afspeelt, de

gelovige put evengoed hoop uit wat zich erachter afspeelt, de twee zienswijzen veroorzaken geen essentiële tegenstelling. De atheïsten houden koppig vol dat er geen extramateriële werkelijkheid is, de gelovigen zien die wel, maar omdat het mysterie voorbij de grens van het kenbare toch onpeilbaar is, is het naast elkaar bestaan van deze zienswijzen geen probleem.

Ons actieplan richt zich dus niet op de gematigde gelovigen, de gelovigen van graad 4 en 5 en 6 op de religiometer. Die gelovigen zijn net als iedereen op zoek naar een metafoor voor wat voorbij de `ERROR` ligt, ze kiezen voor een onstoffelijke god waar ze verder niets van weten, maar aan wie ze zich overgeven. Hun god is liefde, geen macht of gezag.

Het echte breukvlak ligt waar god zijn metafoor overschrijdt, en er sprake is van een ontwerp of een plan. Vanaf de zevende graad op de schaal van (on)gelovigheid hebben we te maken met een intervenierende god. Ineens blijkt hij een mandaat te hebben, en een buiten zijn oevers tredende wil. De schepping beschikt dan over een cockpit met daarin een *master brain* dat alles bestiert, vanaf de achtste graad ook het lot van wie niet in hem gelooft. Tegen die ontegensprekelijke en verzegelde god moeten we op, wij atheïsten zowel als de gematigde gelovigen. Dat kunnen we als we weer een gevoel voor het onbekende ontwikkelen, jongeren opvoeden met een gave voor abstractie, een aanvoelen van figuurlijke uitdrukkingen en overdrachtelijke betekenissen, voor allegorieën en parabellen, voor esthetiek en verleiding. Het vermogen van ons brein om dingen aan te nemen die we niet kunnen uitleggen, is erg gebrekkig. Dat vermo-

gen moeten we opnieuw ontwikkelen. Atheïsten, iet-
sisten, gematigde gelovigen en agnosten voelen niet
de behoefte om het mysterie te versimpelen, de gelo-
vigen in de hoogste graden van de religiometer doen
dat wel.

Maar we moeten nog meer doen, beminde ongelo-
vigen. Het is niet voldoende om het onpeilbare on-
benoemd te laten, we moeten ook een aantal begrip-
pen terughalen. Woorden als redding en heil, hoop
en troost, die in de loop der tijden helemaal met het
godsbeeld verstrengeld zijn geraakt, moeten door
het atheïsme worden teruggewonnen. Veel te lang al
doet men alsof dit begrippen zijn die tot het domein
van het religieuze behoren. Ze horen daar *aanwijs-
baar* niet thuis. Het zijn begrippen die helemaal los-
staan van een bovennatuurlijke kracht, ze bevinden
zich namelijk voor de ERROR.

Boodschappen van heil en redding, daar heeft ook
de atheïst behoefte aan. Ze zijn de inzet van elk en-
gagement rond onze uitgeleefde planeet. We leren
elkaar en onze kinderen genoeg te nemen met de
ERROR, met de beperktheid van onze harde schijf. Het
vermogen om te focussen op wat we hebben, en niet
op wat ons in een messiaanse toekomst beloofd wordt,
zal naarmate de wereldbevolking groeit steeds nood-
zakelijker worden. Er wachten ons nog heel wat be-
perkingen. Steeds meer zullen we genoeg moeten
nemen met wat er voorhanden is, met de schaarste
die we zelf hebben veroorzaakt. We zullen moeten
groeien naar een economie van de begrenzing, een
economie van het genoeg. Vinden dat je voldoende

hebt, is de basis voor genot. Genieten is: geen gemis ervaren, maar vervulling vinden en daar een levenskunst van maken. Het is de aanzet tot een nieuwe habitus: die van het geloof dat dit leven een *once in a life time opportunity* is, dat wat we kunnen, kennen en begrijpen ook datgene is waarmee we aan de slag mogen. En dat het aan ons is om er het beste van te maken.

We willen weer getuigenis afleggen van liefde en vrede zonder die als kenmerken van een goddelijke identiteit te beschouwen. Ik geef toe, ik moet al mijn cynische en zelfrelativerende reflexen uitschakelen om het weer over opoffering, barmhartigheid en bezinning te hebben, maar het moet maar. Ik wil voor die woorden weer hoofdletters gebruiken. Er uitroepetekens achter zetten! Dit zijn immers, hoewel ze niet materieel zijn, in de filosofische en linguïstische betekenis wel degelijk materiële begrippen. Ze bevinden zich niet voorbij onze ERROR, ze zijn kenbaar, aanwijsbaar en benoembaar. Hoewel ze niet altijd eenvoudig te definiëren zijn, zijn ze niet bovennatuurlijk.

De woorden soberheid, barmhartigheid, eerlijkheid, gelijkheid, inkeer, opoffering en zending wil ik terug. Zelfs het woord schepping wil ik reclameren. De wereld zoals hij voor ons ligt wil ik weer een gave noemen, het in stand houden ervan een opgave. Ik wil onze planeet weer als heilig bestempelen. De inzet voor het behoud ervan ervaar ik als een roeping. Op die manier moet het mogelijk worden om ons taalgebruik opnieuw een moraliserende inslag te geven. Het moraliseren is door de godsdienst zo-

danig ingenomen dat de seculiere maatschappij ervoor terugdeinst om een prekerige toon aan te slaan. Eeuwenlang hebben mensen in naam van de godsdienst 'Zonde!' geroepen. Ze deden dat omdat een vrouw overspel pleegde, of omdat een man een man in de armen sloot. Zonde bevindt zich niet voorbij de grens van het peilbare, maar is begrijpbaar en kenbaar, dus is het geen begrip dat is voorbehouden aan gelovigen. Verspilling, gulzigheid, baatzucht mogen wat mij betreft weer aan het kwaad worden gerefereerd. Zoals er misdaden tegen de menselijkheid zijn, zo moeten we ook misdaden tegen de natuur en ons milieu definiëren. Wie verdraagt dat elke avond 850 miljoen mensen op deze planeet gaan slapen met een lege maag leeft in verdorvenheid. Wie morst met onze natuurlijke voorzieningen is een zondaar, niet wie op een onconventionele manier de liefde bedrijft.

Maar ook als we de begrippen hebben teruggevorderd, zijn we nog verre van klaar. In oktober 2007 stuurden prominente moslimgeleerden aan paus Benedictus XVI en andere christelijke leiders een brief met het verzoek om de gemeenschappelijke kenmerken van hun beider godsdiensten uit te spellen. Wat hen bindt, zeggen ze, zijn hun twee belangrijkste eigenschappen: hun geloof in één god en de liefde voor hun naaste. Dat schrijven leek een gebaar van verzoening, en is vast ook met de beste bedoelingen opgesteld. Alleen bevat het een impliciete aanfluiting die de niet-gelovigen te makkelijk over hun kant laten gaan. Zeggen dat wat moslims en christenen gemeenschappelijk hebben hun god is, en de liefde

voor hun naaste, is even absurd als zeggen dat wat ze gemeen hebben hun god is, en de voorliefde voor schoonheid, of hun god, en hun vreugde om het leven. Liefde voor hun naaste is immers geen *onderscheidend* kenmerk van het christendom en de islam.

Naastenliefde is voor alle mensen van goede wil cruciaal. Ook het humanisme, het judaïsme, en vast nog een heleboel andere levensbeschouwelijke gezindten propageren de naastenliefde. Het opeisen en exclusief maken van de hoogste ethische regel is onvriendelijk en kwetsend. We moeten nooit aanvaarden dat er wordt gedaan alsof religie de ethiek exclusief in de wereld brengt. De liefde voor de naaste is geen begrip dat voorbij de ERROR ligt, en is dus niet voorbehouden aan wie gelooft in een bovennatuurlijke kracht. Wij atheïsten moeten de gelovigen, ook de gematigde gelovigen, in dit soort discussies telkens weer een spiegel voorhouden: het kan kloppen dat het geloof in één god voor jullie een gemeenschappelijke grond is, maar de liefde voor je naaste is niet iets wat jullie van anderen onderscheidt. De twee levensvragen *Hoe ziet het universum eruit?* en *Hoe moet ik leven?*² moeten van elkaar losgekoppeld blijven, en die ontkoppeling moeten wij met alle middelen verdedigen. Als wie dan ook het heeft over ‘de christelijke waarden’ moet hij eraan worden herinnerd dat ethische regels zich al lang voor het christendom aan het ontwikkelen waren, en dat ze zich ook buiten het christendom zijn blijven vormen.

Verder moeten we het gesprek aanvragen, over-

al en altijd oproepen tot gematigdheid. We moeten doorvragen als we met gelovigen praten: wat bedoel je als je zegt dat je god een plan met je heeft? Wat zijn de consequenties van zo'n geloof? Hoe voorkom je dat mensen in andere tijden in andere omstandigheden een ongrijpbare goddelijke planningscel misbruiken om ongewilde doelen te bereiken? Wat als het goddelijke plan het motief wordt om níét in te grijpen als het misloopt, de aarde opwarmt bijvoorbeeld, of een homo wordt gemolesteerd?

Het stappenplan voor het atheïsme zal er niet in de eerste plaats op gericht zijn om mensen met vragen rond zingeving te faciliteren, maar komt voort uit een staat van alarm, uit consternatie over de zowel wrede als verspillende werken van een god die zijn metafoor voorbij schiet. Betekent het dat atheïsten angstig zijn? Is anticiperen op een moeilijke vraag angst, of is het eerder omgekeerd, een teken van moed? Ik ben wel degelijk bang als een jongeman door de straten scheurt in de overtuiging dat er een onnipotente voorzienigheid is die ervoor zorgt dat ons beiden niets overkomt. Maar ik zie mijn schrik graag als iets wat me in de startblokken zet, wat me alert houdt en me mijn eigen maximes helpt onderbouwen.

We moeten aan het werk, beminde ongelovigen. Geen gedachtegoed is die naam waardig als het zichzelf niet voortdurend definieert, ook het atheïsme niet. Wat zichzelf niet bevraagt, verzandt in dogmatiek, ook het atheïsme. Zelfonderzoek leidt tot argumenten. De argumentatie moet kunnen worden begrepen door het hele menselijke tribunaal, door alle lagen van de bevolking. Een breed gezelschap moet

klaar zijn voor reproductie van zijn eigen motieven, wil het ze kunnen verdedigen. Als we niet helderder formuleren, en zoeken naar doeltreffende beelden voor concepten waarvan we weten dat we ze nooit zullen kunnen bevatten, dan blijven we in gebreke. Dit was een eerste poging, gebruikmakend van simpele beelden: een computer die crasht, een beeldscherm dat oplicht, een grens waarachter zich iets bevindt wat je niet benoemt maar als een bard bezingt. Er zijn nog vele andere mogelijkheden. Gelovig-zijn is een kwestie van opvoeding; als dat niet zo was zouden er in moslimgezinnen voortdurend christenkinderen geboren worden en omgekeerd. Ook niet-gelovig-zijn is een kwestie van opvoeding. Opvoeding vergt een proactieve houding, het vereist het expliciet maken van de beginselen. Dat doen wij niet meer. Verder dan een discussie over neutraliteit en *l'esprit laïque* komen we niet. Maar het is niet omdat aan de loketten van onze openbare instellingen geen kruisjes meer gedragen worden, en geen hoofddoeken, dat het debat is gevoerd.

Met betere beelden voor de onpeilbare concepten en doeltreffende recuperatie van de begrippen die wel peilbaar zijn, moeten we naar buiten. We moeten ze oefenen tot ze ons in de mond bestorven liggen. Het is van belang voor de mensen die niet geloven, maar ook voor hen die dat wel doen. Als we niet duidelijk stellen dat niet-geloven een optie is waarbij je niet uitgaat van een kracht buiten de materiële werkelijkheid, maar wel rekening houdt met beperkingen die je dankzij woorden, beelden, klanken kunt ontstijgen, en waarbij je bijgevolg je menselijke ge-

laat kunt behouden, dan laten we duizenden (veelal jonge) mensen in de steek die het van niemand zullen horen omdat ze worden omringd door mensen die het evenmin hebben gehoord.

En gaat nu allen heen in vrede.